

Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za komparativnu književnost

Ivona Lodoli

BIBLIJA I MEZOPOTAMSKA KNJIŽEVNOST –
POSTANAK

Diplomski rad

Mentor: dr. sc. Cvijeta Pavlović

Zagreb
2019.

SADRŽAJ:

<i>SAŽETAK</i>	2
<i>SAŽETAK NA ENGLESKOM JEZIKU</i>	3
1. PREDGOVOR	4
2. STVARANJE SVIJETA I ČOVJEKA U MEZOPOTAMSKOJ KNJIŽEVNOSTI	4
2. 1. ENUMA ELIŠ.....	5
2. 2. EP O GILGAMEŠU	7
3. STVARANJE SVIJETA I ČOVJEKA PREMA BIBLIJI	9
3. 1. KNJIGA POSTANKA	10
4. USPOREDBA MEZOPOTAMSKIH MITOVA I BIBLIJSKE PRIČE.....	12
4. 1. CIVILIZACIJSKE ADAPTACIJE MOTIVSKIH SKLOPOVA	12
4. 1. 1. FIGURA I ULOGA STVORITELJA	12
4. 1. 2. STVARANJE SVIJETA IZ KAOSA	13
4. 1. 3. CIKLIČNOST	13
4. 1. 4. METODE STVARANJA	14
4. 1. 5. NAČINI I RAZLOG STVARANJA LJUDI	14
4. 1. 6. ZAJEDNIČKI MOTIVI VEZANI UZ PRIČU O STVARANJU	16
5. PRIPOVJEDNE STRUKTURE STVARANJA SVIJETA	17
6. ZAKLJUČAK	22
7. BIBLIOGRAFIJA	24

SAŽETAK

Rad analizira biblijsku priču o stvaranju svijeta i čovjeka iz *Knjige Postanka* te ju komparira s pričom o stvaranju opisanom u mezopotamskim epovima *Enuma Eliš* i *Ep o Gilgamešu*. Ti se tekstovi uspoređuju na sadržajnoj razini kao mitološke priče, ali i kao književna djela s različitim obilježjima. Ukratko su izneseni podaci o povijesnoj pozadini nastanka spomenutih epova i biblijske priče te su zatim detaljnije predloženi sadržaji djela i priča o postanku koja je u njima iznesena. Analizom tih tekstova utvrđene su sličnosti u nekoliko aspekata. Posebna je pozornost obrađena na teme poput cikličnosti, ideje stvaranja svijeta iz kaosa i ostale zajedničke motive vezane uz stvaranje. Uspoređen je način na koji se u *Knjizi Postanka* i mezopotamskim epovima doživljavaju i opisuju božanstva te na koje se načine stvaraju svijet i prvi ljudi. Konačno, uspoređena je forma tekstova te pripovjedne strukture koje se javljaju u opisu stvaranja svijeta.

Ključne riječi: Postanak, *Knjiga Postanka*, Stari zavjet, Biblija, *Enuma Eliš*, *Ep o Gilgamešu*, stvaranje svijeta, stvaranje čovjeka

BIBLE AND THE MESOPOTAMIAN EPICS – GENESIS

ABSTRACT

The paper analyzes Bible story about the creation of the world and mankind described in the *Book of Genesis* and compares it to the story that was presented in the Mesopotamian epics *Enûma Eliš* and *Epic of Gilgamesh*. These literary texts are compared as mythological stories, but also as literary works with different characteristics. The basic information about the historical background of each of these ancient texts is briefly introduced, followed by detailed account of stories about creation presented in them. Certain similarities were identified and these common themes were thoroughly explored. Special emphasis was placed on some of the recurrent motives and ideas like cyclical nature of the creation process or the idea of creating the world out of chaos. The ways in which the Jewish people and the people of ancient Mesopotamia viewed and described their deities was delved into, as well as their ideas about the techniques gods used while creating the world and humankind. Finally, the writing styles of the texts and the narrative structures used were explored in great detail.

Key words: Genesis, *Book of Genesis*, Old Testament, Bible, *Epic of Gilgamesh*, *Enûma Eliš*, creation of the world, creation of the humans

1. PREDGOVOR

Biblija je zbirka knjiga koju Židovi i kršćani, svaki na svoj način, drže svetom. Riječ je o zborniku koji općenito možemo promatrati kao jednu od najstarijih knjiga, ali i kao književno djelo koje je imalo ključnu ulogu o oblikovanju zapadne civilizacije. Biblija je zbog toga vrlo aktualna i obiluje trajnim motivima koji su prepoznatljivi i općerazumljivi kulturama u zapadnom svijetu, a u biblijskim tekstovima možemo vidjeti određeni tip, odnosno tipove književnog oblikovanja, koji su kasnije uvelike utjecali na europsku književnost i druge književnosti svijeta. Ipak, često se zaboravlja i drugi, emisijsko-receptivni smjer, odnosno činjenica da su i ostale književnosti utjecale na Bibliju jednako koliko je i Biblija utjecala na kasnije književno stvaralaštvo. Židovski i kršćanski teolozi su se stoljećima slagali u vezi toga da je sve zapisano u Bibliji nadahnuto od Boga te da pisci Biblije nisu ništa preuzimali iz drugih književnih djela i svetih knjiga, no danas su to ekstremno stajalište napustili svi osim fundamentalista. Sličnosti između biblijskih tekstova i ostalih mitova i predaja drevnog Bliskog istoka su zapravo brojne te se utjecaj egipatske ili mezopotamske mitologije i književnosti vrlo često može vidjeti u Bibliji, posebice u Starom zavjetu. Možda je najzanimljivija tema za usporedbu biblijskog teksta i ostalih drevnih književnih djela upravo iznimno popularna priča o stvaranju svijeta i čovjeka koja Bibliju možda najviše povezuje s mezopotamskim mitovima o stvaranju.

2. STVARANJE SVIJETA I ČOVJEKA U MEZOPOTAMSKOJ KNJIŽEVNOSTI

Mezopotamska književnost obuhvaćala je književnosti nekoliko civilizacija i ti su književni tekstovi uglavnom bili zapisani klinastim pismom na sumerskom ili akadskom jeziku. Mnoga od tih djela bila su sastavljena radi pohvale kraljeva ili za njihovu zabavu, a često su bila namijenjena i obrednim prilikama u kojima je vladar sudjelovao. Većina mezopotamskih književnih tekstova govori o zgodama u životu bogova, o njihovim ljubavima i ratovima ili pak o podvizima legendarnih junaka ili polubogova. Kao i drugdje na starom Bliskom istoku ta su djela imala određenu funkciju u društvu te su se koristila u neku praktičnu svrhu, a nisu bila važna zbog književnosti same. Tako su primjerice epovi i kozmogonije, kojima je tema suparništvo bogova, imali zadaću pružiti teološko opravdanje za vlast jednoga grada-države nad drugim ili za uspon određene dinastije¹. Kao najvažnija djela ove književnosti mogli bi se izdvojiti *Ep o Gilgamešu*, koji se smatra najstarijim epom

¹ Petrović 1982., 40.

svjetske književnosti te *Enuma Eliš*, tekst sakralnog karaktera o postanku svijeta, u kojemu, kao i u *Epu o Gilgamešu*, pronalazimo brojne paralele s biblijskom pričom o postanku.

2. 1. ENUMA ELIŠ

Ep o stvaranju ili *Enuma Eliš* (po prvim dvjema riječima koje znače „Kad gore“) je spjev napisan klinastim pismom na sedam tablica različite veličine koje broje od 125 do 165 stihova. Riječ je o najdužem od akadskih tekstova o postanku svijeta. Pretpostavlja se da je zapisan početkom 2. tisućljeća pr. n. e., a restauriran je prema kopijama iz Asurbanipalove knjižnice u Ninivi i prema odlomcima iz južne Mezopotamije. Uz djelo je autor dopisao svoje ime KABTI-ILANI-MARDUK te kaže da mu je spjev bio objavljen u snu od riječi do riječi onako kako ga je zapisao². *Enuma Eliš* se sastoji od herojske epopeje i dogmatske poeme čija je svrha da nas upoznaju s borbom mlađih sa starijim božanstvima, a završava se himnom u čast boga-tvorca Marduka³. Ep je bio dio rituala vezanog uz babilonsku novogodišnju svetkovinu tijekom koje je veliki svećenik morao recitirati čitav tekst pred Mardukovim kipom, u njegovom hramu u Babilonu. Marduk je u začetku svoga kulta bio drugorazredno božanstvo te su mu tek s dolaskom amorićanske dinastije na vlast (oko 1900. g. pr. n. e.) počeli odavati počast kao najvišem nacionalnom božanstvu. Svrha epa u kojemu se Marduk, a ne neko staro božanstvo, prikazuje kao stvoritelj svijeta, bila je dokazati i opravdati njegovu prevlast nad ostalim bogovima babilonskog panteona. *Enuma Eliš* govori, dakle, o sukobu među božanstvima, o uništenju stare i jačanju mlađe generacije bogova predvođenih Mardukom te o stvaranju i uređenju kozmosa za koje je on zaslužan⁴.

Stvaranje svijeta kakvo je opisano u *Enuma Eliš* moglo bi se podijeliti na dvije osnovne faze. Prva faza bi pri tome bila ona u kojoj do promjena i stvaranja novih elemenata dolazi pasivno, kroz nastajanje novih generacija bogova, dok bi druga faza bila ona u kojoj Marduk aktivno stvara i uređuje sve na svijetu.

Svijet kakav vidimo u uvodnom dijelu epa nalazi se u stanju praznine, neorganizacije i kaosa. Iz primordijalnih voda na poticaj apsolutnog bića Mummu rodila su se dva osnovna kozmička počela, Apsu i Tiamat. Bile su to nepokretne božanske sile koje su predstavljale podzemnu slatku i slanu vodu. Apsu i Tiamat su pritom počela bez ikakve osobne moći odlučivanja, kojima je Apsolut, odnosno Mummu, određivao pravac tvornog djelovanja⁵. Ti bogovi rodili su nova božanstva Lahmu i Lahamu, to jest, kozmičku Tamu i Noć. Oni pak

² Petrović 1982., 45.

³ Višić 1993., 221.

⁴ Višić 1993., 51.

⁵ Višić 1993., 223.

rađaju Anšar i Kišar, odnosno Nebo i Zemlju, za koje se u ono vrijeme vjerovalo da sačinjavaju čitav svijet. Sva ova božanstva spadala su u stariju generaciju bogova te se radilo o kozmičkim parovima koje su sačinjavala muška i ženska počela.

Iz te starije generacije proizašla je kasnije nova, mlađa, generacija bogova za koje se u epu kaže da su u svemu nadmašili svoje pretke. Ti mladi bogovi, među kojima se posebno ističu Anu, bog neba i Ea, bog mudrosti, počeli su uznemiravati stara počela skačući u Tiamatinoj utrobi. Buka koju su stvarali nije toliko smetala Tiamat, ali Apsu je nije mogao podnijeti jer mu je ometala san. Vlastito potomstvo ga je toliko razbijesnilo da ih se odlučio riješiti. Za taj plan saznao je lukavi Ea te je na Apsua bacio svoju vradžbinu zbog koje je ovaj utonuo u duboki san, što je bogu mudrosti omogućilo da ga ubije. S tim postupkom nisu se slagali Anunnaki, bogovi starije generacije, čije rođenje nije obuhvaćeno epom. Nagovorili su Tiamat da stvari vojsku čudovišta i porazi ubojice svoga muža. Na čelo vojske postavila je svoga sina Kingua, kojemu je povjerila „Ploče sudbine“, koje su mu trebale zagwarantirati pobjedu. Kad su za to čuli ostali bogovi, jako su se uplašili te se nitko nije htio boriti protiv boginje i njenih jedanaest čudovišta. Jedini bog koji je bio spreman suprotstaviti se Tiamat bio je Marduk, bog čije rođenje dolazi na kraju genealogije bogova i predstavlja svršetak božanske evolucije. Sukladno sumerskoj koncepciji o sve savršenijim generacijama bogova, on je bio moćniji od svih drugih božanstava i najsavršenije biće⁶. Marduk je, međutim, bio voljan boriti se protiv Tiamat samo pod uvjetom da mu bogovi daju vrhovnu vlast u svojoj skupštini, odnosno moć da određuje sudbine i stvara nova bića. Bogovi mlađe generacije, kojima se pridružuju i bogovi starijeg naraštaja (Lahmu, Lahamu, Anšar i Kišar), na to su pristali pa se Marduk naoružao lukom, mrežom, munjom i vjetrovima i krenuo u bitku⁷. Nakon surove borbe, Marduk je uspio poraziti Tiamat i njezine čudovišne saveznike.

Ta je pobjeda prikazana kao pobjeda dobra nad zlom i svjetla nad tamom, ali i kao pobjeda reda nad neredom. Tiamat je tako predstavnik iskonskog Kaosa te simbol tame i prvobitnog, neorganiziranog svijeta, dok je Marduk, bog Sunca, prikazan kao oličenje savršenstva i nove organizacije svijeta koju će on uspostaviti. To novo uređenje kozmosa Marduk je započeo tako što je raspolovio Tiamatino tijelo i od njega stvorio Nebo i Zemlju, koje je čvrsto razdijelio. Nakon toga je na Nebu odredio područja kojima će vladati bogovi u liku pojedinog zvijezda. Poslije toga je utvrdio položaj i putanju zvijezda, planeta, Sunca i Mjeseca te je prema nebeskim tijelima uredio podjelu vremena na dane, mjesece i godine. Mjesecu je povjerio tvorenje noći, a Suncu, odnosno bogu Šamašu, tvorenje dana. Kada je

⁶ Višić 1993., 211.

⁷ Gray 1987., 33.

završio s uređenjem Neba, Marduk se posvetio uređenju života na zemlji. Stvarao je planine, rijeke, biljke, kopnene i morske životinje te je na posljetku stvorio i čovjeka. Svrha stvaranja ljudi bila je ta da služe bogovima. Marduk je smatrao da bogove treba osloboditi od svih muka kako bi mogli živjeti u miru pa je stoga odlučio stvoriti ljude kako bi oni preuzeli sve njihove terete na sebe. Odlučio je da će ljudi biti stvoreni od krvi i kostiju Tiamatina sina Kingua, s čijih je prsa prije toga otkinuo „Ploče sudbine“ i objesio ih na svoja, što je označilo njegovu premoć nad ostalim bogovima. Prema njegovoj je zamisli zatim bog Ea stvorio ljudski rod i odmah im je natovario na leđa sve trpnje bogova. Na kraju, Marduk je odlučio svu vlast na Nebu i Zemlji dati bogovima Aannunaki dajući im zadatak da se brinu o izvršenju svih njegovih naredbi. Na samom kraju epa svi su bogovi Marduku u ime zahvalnosti izgradili hram i veličali ga dajući mu 50 imena od kojih svako označava jednu od njegovih uloga kao boga tvorca⁸.

2. 2. EP O GILGAMEŠU

Ep o Gilgamešu, za razliku od *Enuma Eliš*, nije isključivo sakralni tekst te se ne bavi u svojoj cijelosti pričom o postanku svijeta ili čovjeka, no u nekoliko epizoda epa javlja se motiv stvaranja ili pak neki karakteristični elementi vezani uz taj događaj, nimalo različiti od onih koji se pojavljuju i u drugim književnim djelima s istom temom. U ovome epu priča o stvaranju čovjeka nije u središtu radnje, niti je stvoreni čovjek prvo ljudsko biće u doslovnom smislu riječi, ali je njegovo stvaranje pokretač radnje i označava nadolazeći preokret u životu naslovnog junaka epa. *Ep o Gilgamešu* zapisan je oko 1700. g. pr. n. e. i drži se najstarijim epom svjetske književnosti. Najstariji poznati rukopis potječe iz 7. stoljeća pr. n. e. te je pronađen kao zapis na 12 glinenih pločica u knjižnici kralja Asurbanipala⁹. Prije nego što je djelo nastalo kao cjelina, pojedinačne priče o Gilgamešu već su bile proširene diljem Bliskog istoka. Postojao je ciklus legendi o legendarnom kralju Uruka, Gilgamešu, koji je najprije zapisan na sumerskom jeziku, a kasnije su nastale i verzije na babilonskom jeziku koje su se, međutim, i u stilu i u sadržaju prilično razlikovale kako međusobno, tako i u odnosu na sumersku verziju¹⁰.

Ep opisuje pustolovine mitskog junaka Gilgameša, sina kralja Lugalbande i jedne božice. Na početku epa Gilgameš je prikazan kao kralj grada Uruka i veliki tiranin koji tlači svoj narod. Njegovi podanici bili su preplašeni i ljutiti te su molili bogove za pomoć. Njihove

⁸ Višić 1993., 59.

⁹ Heidel 1949., 1.

¹⁰ Petrović 1982., 43.

molitve odlučio je uslišati vrhovni bog Anu koji je uvidio da se Gilgameševo ponašanje otelo kontroli. Zaključio je da treba stvoriti nekoga tko će moći biti Gilgamešu ravan u snazi kako bi ga zaokupio i odvratio ga od maltretiranja podanika. Anu stoga poziva Veliku majku bogova, boginju Aruru, koja je prema slici boga Anua, mokrim rukama, od gline oblikovala čovjeka po imenu Enkidu.

Neposredno po svom stvaranju Enkidu je bio divlje biće plemenitih osjećaja i živio je u prirodi među životinjama. Tijelo mu je bilo u potpunosti prekriveno dlakom, a kosa mu je bila izrazito duga. Provodio je dane sa zvjerima, jeo plodove zemlje i pasao sa stokom travu na pašnjacima. Ubrzo je počeo praviti probleme jednom lovcu koji nije više mogao doći do svoje lovine jer je Enkidu uklanjao sve njegove stupice. Lovac je priču o tom divljem čovjeku neizmjerne snage ispričao Gilgamešu, koji mu je savjetovao da Enkiduu dovede svetu bludnicu Šamhat koja će s njim leći i na taj ga način privesti civiliziranom životu. Gilgameš je bio u pravu te su Enkidua nakon šest dana i sedam noći s bludnicom životinje uistinu počele izbjegavati te je izgubio vezu s prirodom. Jednako kao početak Enkiduovog puta prema civiliziranom životu ovo bi se moglo promatrati i kao Enkiduov moralni pad te bi se njegov gubitak nevinosti mogao protumačiti kao njegov prvi grijeh. Nakon što je shvatio da se više ne može vratiti u prirodu, Enkidu prihvaća odjeću koju mu je dala Šamhat i pristaje otići živjeti sa pastirima da upozna pastirski život. Poslije nekog vremena napušta i taj način života te sa Šamhat odlazi u Uruk kako bi upoznao gradsku civilizaciju koja je predstavljala posljednju fazu razvoja ljudskog roda. Na taj bi se način u Enkiduovu životu mogao pak vidjeti život cijeloga čovječanstva. On je, naime, prema vjerovanjima naroda drevnog Bliskog istoka, kao i svi ljudi stvoren od gline te je proživio sve faze razvoja života ljudskoga roda, tj. nevin život u prirodi, prvi grijeh, život pastira, a na kraju je upoznao i gradsku civilizaciju¹¹.

U Uruku Enkidu dolazi u sukob s Gilgamešem jer mu se nije sviđalo kraljevo ponašanje pa ga je izazvao na hrvačko nadmetanje. Nakon duge borbe koja je završila nerješeno postali su najbolji prijatelji i odlučili postići slavu kroz zajedničke pustolovine. Uputili su se prvo u pothvat u cedrovu šumu kako bi nasjekli cedrovine za izgradnju hrama te kako bi porazili čudovište Humbabu koje je šumu čuvalo. Uspjeli su ga svladati i proslavili su se baš kao što su željeli. Kada su se vratili u Uruk, Gilgameša je dočekala božica Ištar, koja se u njega zaljubila i ponudila mu brak. Gilgameš ju je uz porugu odbio pa mu se odlučila osvetiti poslavši na Uruk Nebeskog bika da uništi grad. U želji da zaštite grad, Gilgameš i

¹¹ Višić 1993., 302.

Enkidu ubili su bika, no time su izazvali bijes bogova, koji su odlučili da zbog toga neće biti kažnjen Gilgameš, nego Enkidu.

Enkidu se zatim ubrzo razbolio i umro, što je bio veliki udarac za Gilgameša. Uz to što je ga je pogodila smrt prijatelja, postao je svjestan i vlastite smrtnosti. Strah od smrti natjerao ga je u potragu za tajnom vječnoga života. Uputio se zato da potraži besmrtnog Utnapištima, jedinog čovjeka koji je godinama ranije preživio opći potom, nakon kojeg su mu bogovi podarili vječni život. Nakon dugog i teškog puta, Gilgameš ga konačno pronalazi, no na kraju shvaća da je smrt svim ljudima neizbježna. Utnapištim mu ipak govori o nekim načinima produženja života, no Gilgameš ni u jednome zadatku ne uspjeva. Naposljetku se legendarni vladar vraća u Uruk, a da nije pronašao vječni život, no postigao je veliku slavu, a s time i određenu vrstu besmrtnosti, pa njegovo putovanje nije bilo potpuno uzaludno. Dao je da se priče o svim njegovim pothvatima uklešu u kamenu ploču kako bi i budući naraštaji o njima znali te je na taj način barem njegovo ime moglo živjeti vječno.

3. STVARANJE SVIJETA I ČOVJEKA PREMA BIBLIJI

Stara usmena i pisana predaja Hebreja došla je do nas u svom prerađenom, odnosno neizvornom obliku u sastavu Biblije. Biblijski tekstovi zapisivali su se godinama te se pretpostavlja da je njihovo povezano zapisivanje počelo u 13. stoljeću pr. n. e. Unatoč tome što se ti tekstovi često razlikuju u stilu ili jeziku pisanja (Biblija je pisana na hebrejskom, ali i na aramejskom i grčkom jeziku) svi u sebi sadrže ideju o važnosti božje objave. Urednike Biblije vodila je želja za okupljanjem hebrejskih predaja i stvaranjem jedinstvenog sustava vjerovanja koji bi doveo do ujedinjenja židovskog naroda. Težilo se povezivanju srodnih plemena u širu političku, odnosno, državnu zajednicu, što je omogućeno kroz prikazivanje saveza jednoga Boga Jahve s njegovim izabranim narodom¹². Kršćani Bibliju dijele na Stari zavjet, koji se sastoji od 46 knjiga i na Novi zavjet koji se sastoji od 27 knjiga. Dok je u središtu Novog zavjeta život Isusa Krista i novi savez koji Bog sklapa sa čitavim čovječanstvom, Stari zavjet sadrži opise događaja iz hebrejske povijesti poput doseljavanja u Kanaan, raspada rodovsko-plemenskog ustrojstva, osnivanja kraljevine, gubitka samostalnosti itd. Prva knjiga Starog zavjeta i Biblije općenito je *Knjiga Postanka* koja u svom uvodnom dijelu sadrži opis postanka svijeta i ljudskog roda, a zatim prati povijest praotaca hebrejskog naroda od Abrahama pa do Josipa.

¹² Petrović 1982., 60.

3. 1. KNJIGA POSTANKA

U Knjizi Postanka stvaranje svijeta se dvaput prepričava, ali u tim opisima postoje brojne razlike koje se ponajprije očituju u drukčijem redoslijedu i načinu stvaranja, ali i u različitim imenima koja se koriste za Boga. S obzirom na to kako se u pojedinoj predaji Boga naziva, dijelimo ih na elohističku i jahvističku predaju. U prvom opisu postanka svijeta, koji je vjerojatno nastao u Jeruzalemu nakon povratka iz babilonskog progonstva, za Boga se koristi ime Elohim, dok se u drugom opisu iz vremena prije progonstva, Bog izvorno nazivao Jahve. Kasnije je to ime promjenjeno u „Jahve Elohim“, što se obično prevodi kao „Gospod Bog“, kako bi se Bog iz prvog izvještaja o stvaranju poistovjetio s Bogom iz drugog izvještaja te kako bi se tim verzijama na taj način dao ujednačen izgled¹³. Unatoč tom ujednačavanju u vezi božjeg imena, proturječnost u vezi reda stvaranja nije uklonjena.

U prvom izvještaju o stvaranju svijeta Bog stvara svijet u periodu od sedam dana. Opisuje se da je na početku zemlja bila pusta i mračna te da je Duh Božji lebdio nad vodama. Bog je prvo stvorio nebo i zemlju, a poslije toga je stvorio svjetlost. Uredio je podjelu na dan i noć čime je završio prvi dan stvaranja. Sljedećega dana stvorio je nebeski svod kojim je odvojio „vode pod svodom“ i „vode nad svodom“. Treći dan stvorio je kopno i na njemu vegetaciju, a okolne vode nazvao je morem. Idućeg dana Bog je stvorio svjetlila na nebeskom svodu kako bi rasvjetljavala zemlju i pomagala u određivanju blagdana i računanju vremena. Odredio je podjelu na dane i godine. Petoga dana stvorio je morske životinje i ptice te im je naložio da se razmnožavaju i popune zemlju. Sljedeći dan je stvorio kopnene životinje i ljude. U ovome izvještaju o stvaranju opisuje se kako je Bog stvorio čovjeka na svoju sliku te da mu je odredio da bude gospodar cijeloj zemlji i svim drugim bićima koje je stvorio. Ne postoji posebna priča o stvaranju žene odvojena od priče o stvaranju muškarca, već se samo napominje da su oboje stvoreni slični Bogu, odnosno, na njegovu sliku. Sedmoga dana Bog je dovršio stvaranje svijeta, odmorio se te blagoslovio i posvetio sedmi dan u tjednu jer je to bio dan kada je stvaranje završeno.

U drugom izvještaju o stvaranju ne postoji sedmodnevni raspored kao u prvom izvještaju te je ta verzija općenito puno neodređenija od prve. Opisuje se da je u početku, kada je Jahve tek stvorio nebo i zemlju, zemlja bila pusta jer nije bilo kiše niti nikoga da je obrađuje. Nadalje, tekst govori o tome kako je Bog učinio da voda poteče iz zemlje i natopi tlo. Sljedeći korak u stvaranju bilo je stvaranje čovjeka, koje je kao što se iz ovoga vidi, uslijedilo puno prije nego čovjekovo stvaranje u prvoj verziji priče o postanku. Druga je

¹³ Graves i Patai 1969., 20.

razlika u odnosu na prvi izvještaj o stvaranju ta što je Bog u ovom izvještaju čovjeka stvorio od zemaljskog praha, a potom mu je udahnuo dah života u nosnice, što se u prvoj predaji ne spominje. Stvorenog je čovjeka smjestio u vrt koji je zasadio na istoku, u Edenu, te mu je naložio da ga obrađuje i čuva. Dozvolio mu je da jede sa svakoga stabla u edenskom vrtu, ali mu je zabranio da jede sa stabla spoznaje dobra i zla upozoravajući ga da će umrijeti kada okusi njegov plod. Nakon toga, Jahve je uvidio i da nije dobro da čovjek bude sam te je od zemlje stvorio životinje i dopustio čovjeku da odredi imena za sve životinjske vrste. Ipak, životinje nisu mogle umanjiti čovjekovu samoću pa je Bog, dok je čovjek spavao, od njegova rebra stvorio ženu da mu bude družica. Oboje su bili goli, ali zbog toga nisu osjećali nikakav stid. Živjeli su u sreći i blagostanju dok se jednoga dana nije pojavila zmija koja je odlučila iskušati ženu. Uvjerila je ženu da im neće biti ništa ako kušaju plod s drveta spoznaje dobra i zla, već da će nakon toga ona i njezin muž biti kao bogovi. Žena ju je poslušala i pojela plod, a dala ga je i svom mužu da ga i on proba. U trenutku kada su ga pojeli zastidili su se svoje golotinje te su si napravili pregače od smokvina lišća kako bi sakrili svoju nagost. Nedugo zatim, čuli su kako Jahve prolazi vrtom pa su se od njega sakrili. On ih je, međutim, vidio i dozvao k sebi te je primijetivši da se srame svojega golog tijela zaključio da su jeli s drveta spoznaje. Kada je čuo da je žena bila ta koja je prihvatila plod od zmije i nagovorila muža da jede, prokleo ju je i osudio na rađanje u najgorim mukama. Bijesan je prokleo i čovjeka te je osudio čitav ljudski rod na težak život i mukotrpne poslove kojima će se morati baviti kako bi preživjeli. Odjenuo ih je u odjeću od krzna i prognao ih je iz rajskoga vrta da obrađuju zemlju iz koje je čovjek i nastao. Konačno, oduzeo im je i njihovu besmrtnost.

Ostatak Knjige Postanka govori o potomstvu prvih ljudi, Adama i Eve, počevši od njihovih sinova Kaina, Abela i Šeta. Daljnji odnos Boga i ljudi varira kroz cijeli tekst te Bog s njima iz različitih razloga sklapa ili raskida saveze. Jahve je tako zbog pokvarenosti ljudskoga roda poslao potop na zemlju da uništi čovječanstvo, ali je ipak odlučio spasiti pravednika Nou s kojim je sklopio savez. Sličan savez sklopio je i s Abrahamom kojemu je obećao da će njegovo potomstvo biti brojno kao zvijezde na nebu. *Knjiga Postanka* poslije priče o Abrahamu prati još živote njegovog sina Izaka, unuka Jakova te život Jakovljeva sina Josipa.

4. USPOREDBA MEZOPOTAMSKIH MITOVA I BIBLIJSKE PRIČE

Kao što se iz navedenoga moglo zamijetiti, biblijska priča dijeli dosta pojedinosti s mezopotamskim mitovima o stvaranju svijeta, ali se također u određenim elementima od njih drastično razlikuje.

4. 1. CIVILIZACIJSKE ADAPTACIJE MOTIVSKIH SKLOPOVA

4. 1. 1. FIGURA I ULOGA STVORITELJA

Možda najvažnija razlika između biblijske predaje o stvaranju i priča o stvaranju koje se javljaju u drugim književnim djelima staroga istoka leži u samim božanstvima koja stvaraju svijet i ljudska bića. U *Enuma Eliš* neki su elementi kozmosa oblikovani i prije dolaska Marduka koji je potpuno uredio svijet i dovršio stvaranje te stvorio čovjeka, a u *Epu o Gilgamešu* je za stvaranje čovjeka zaslužna božica Aruru, ali u stvaranju sudjeluje i bog Anu. U spomenutim epovima u stvaranje je tako uključeno nekoliko bogova, iako jedno božanstvo ima glavnu ulogu, dok u Bibliji nema slične podjele zadaća, već je za stvaranje kako čovjeka, tako i svijeta zaslužan samo jedan Bog. Hebreji su, dakle, kao pripadnici monoteističke religije iz svoje predaje odbacili gotovo sve elemente mnogoboštva iz drugih predaja s kojima su vjerojatno bili u doticaju i sve su zasluge pripisali svom jedinom Bogu. Sva bića koja su se mogla shvatiti kao božanska ispuštena su iz zapisanih izvještaja o postanku¹⁴. Unatoč tome, u *Knjizi postanka* ipak su se zadržali neki elementi koji se mogu prepoznati kao ostaci utjecaja politeističkih religija na hebrejsku verziju stvaranja svijeta. To se najviše očituje u božjem imenu Elohim koje se javlja u jednom od izvještaja o postanku. To ime je zapravo množinski oblik imenice El (bog), odnosno hebrejska varijanta drevnog semitskog imena jednog boga od mnogih¹⁵. Iz toga se jasno vidi da vjerovanja Hebreja nisu uvijek bila monoteistička te da se dio toga sačuvao i u *Knjizi Postanka*.

Valja zamijetiti i to da su sva božanstva koja u *Knjizi Postanka* te u mezopotamskim epovima stvaraju čovjeka i svijet antropomorfizirana. Mezopotamski se bogovi tako bore na isti način kao i ljudi, istim ili barem sličnim oružjem, a na isti način slave i svoje pobjede. Oni baš poput ljudi priređuju svečanosti i gozbe, jedu kruh i piju vino, razgovaraju međusobno, ali i s ljudskim bićima koja su stvorili. Jahve je također predstavljen u ljudskom obličju i s ljudskim osobinama. On razgovara s prvim ljudima i njihovim potomcima te obavlja neke tipične ljudske poslove poput izrađivanja krznene odjeće za Adama i Evu u koju

¹⁴ Graves i Patai 1969., 23.

¹⁵ Graves i Patai 1969., 23.

ih poslije oblači.¹⁶ Kao što se može zamijetiti, mezopotamska božanstva posjeduju mnoge osobine koje dijele s ljudima te vrlo često nisu posebno bolja ili plemenitija od njih. Ipak, njihova snaga i nadmoć je svo vrijeme neupitna. Bogovi drevnih naroda Mezopotamije ponekad gotovo pa preuzimaju ulogu negativaca i kao onih koji narušavaju ljudsku dobrobit i sreću. Primjer toga je recimo razvratna i osvetoljubiva Ištar, koja šalje smrt na Enkidua. Takav je i bog Enlil koji je bijesan kada saznaje da nisu svi ljudi umrli u potopu koji su poslali bogovi. Ni Jahve nije puno blaži, i on je sklon srdžbi i kaznama, ali budući da je on za Židove jedini Bog, on često u isto vrijeme djeluje i kao onaj koji ljude kažnjava i kao onaj koji je milostivi spasitelj pravednika poput primjerice Noe.

4. 1. 2. STVARANJE SVIJETA IZ KAOSA

Još jedna pojedinost koja se često javlja u mitovima o stvaranju svijeta je i ideja o tome da svijet nastaje iz kaosa. Taj se element javlja i u Bibliji i u *Enuma Eliš*, iako i u tom području postoje određene razlike. Naime, u *Enuma Eliš* kaos je utjelovljen u liku božanstava Apsu i Tiamat, dok u *Knjizi Postanka* kaos nije personificiran. U *Enuma Eliš* također u vidu ovih božanstava nalazimo i muško i žensko počelo, dok u biblijskoj priči o kaosu nema takvih opreka zasnovanih na rodu. Ipak, zajedničko im je to da su i Hebreji i Babilonci svijet u njegovu začetku zamišljali kao neorganizirano mjesto praznine i kaosa. Zajedničko im je bilo i to da je iz tog kaosa, točnije iz, praiskonskih voda, izronila zemlja na kojoj je počelo stvaranje života. Vezano uz to, sljedeći aspekt koji dijele ove predaje bio je taj da se ideja razdvajanja javlja kao krucijalni trenutak u procesu stvaranja. U *Enuma Eliš* to vidimo u trenutku kada je Marduk raspolovio Tiamatino tijelo (kaos) i od te dvije polovice stvorio Nebo i Zemlju, a u *Knjizi Postanka* se to očituje u razdvajanju svijetla od tame i u stvaranju svoda između voda kako bi se razdijelile „vode pod svodom“ od „voda nad svodom“.

4. 1. 3. CIKLIČNOST

Sličnost između tih predaja je vidljiva i u cikličnosti koja se može zamijetiti i u biblijskoj priči i u mezopotamskom mitu sadržanom u *Enuma Eliš*. Ta se cikličnost očituje u ponavljanju i paralelama u događajima koji se javljaju tijekom stvaranja, a nalaze se i u jednoj i u drugoj priči. U *Enuma Eliš* te se paralele javljaju u vidu nasilnih događaja, odnosno, u svrgavanju Apsua koje je postigao Ea, što se kasnije ponavlja kada je to isto Marduk učinio pobjeđivši Tiamat. U Bibliji takvi nasilni preokreti ne postoje, ali se mogu uočiti paralele i

¹⁶ Slavić 2016., 141.

zrcaljenja u rasporedu po kojemu je Bog stvarao svijet. Tako se recimo razdvajanje svijetla i tame na prvi dan poklapa s četvrtim danom kada su stvorena nebeska svjetlila koja će razlučivati dan i noć. Isto se može zamijetiti i prilikom stvaranja voda na drugi dan što se zrcali u stvaranju morskih životinja na peti dan, a takve se paralele mogu povući i između stvaranja kopna na treći dan i kopnenih životinja na šesti dan.

4. 1. 4. METODE STVARANJA

U Bibliji, u *Enuma Eliš*, ali u u *Epu o Gilgamešu* nailazimo na uglavnom slične metode stvaranja. Bogovi često u svim ovim dijelima prvo zamisle ono što žele stvoriti, a onda to i stvore koristeći određenu materiju. U *Enuma Eliš* čovjek tako nastaje prvo u srcu boga, a zatim se stvara od mesa i krvi ubijenoga boga, od ilovače i pljuvačke, odnosno vode. U biblijskom izvještaju o stvaranju svijeta posebno se ističe logomorfna metoda, odnosno, metoda stvaranja riječima. Hebrejski Bog, dakle, riječju stvara svijet, ali se primjerice u slučaju stvaranja čovjeka s logomorfnom metodom kombinira tehnomorfna metoda budući da ga stvara iz praha zemaljskog. Ista se metoda javlja i prilikom stvaranja Enkidua u *Epu o Gilgamešu*. Jahve Elohim se ističe kao jedini koji svijet stvara u miru po svojoj božanskoj riječi, dok kod drugih mitova stvaranje svijeta i uspostavljanje reda često proizlazi iz ubijanja bogova i nasilja. Ono što se međutim ne javlja u *Knjizi Postanka*, a javlja se primjerice u *Enuma Eliš*, je stvaranje putem razmnožavanja. U *Enuma Eliš*, naime, nove generacije bogova nastaju kao porod starijih, a toga u biblijskoj priči nema ni u tragovima. Valja napomenuti to da bi se i Isusovo rođenje u Novom Zavijetu moglo promatrati kao novi početak za sve ljude te da bi se na njegov dolazak na svijet moglo gledati kao na novo stvaranje čovjeka. On je pak začet po Duhu Svetomu (riječju božjom - logomorfna metoda) i rođen od smrtno žene (biomorfna metoda), a živio je u smrtnom tijelu. Njegovo je rođenje ponovljeno uskrsnućem, a zanimljivo je da su u tom ponovnom rođenju ključnu ulogu imale krv i voda, baš kao i stvaranju čovjeka opisanom u *Enuma Eliš*.

4. 1. 5. NAČINI I RAZLOG STVARANJA LJUDI

Te se predaje razlikuju i u načinu stvaranja ljudi te u ulogama koje su prvim ljudima bile namijenjene. Kao što je već spomenuto, u *Enuma Eliš* ljudski je rod stvoren po odluci boga Marduka od kostiju i krvi Mardukova suparnika, božanstva po imenu Kingu. Svrha stvaranja čovjeka bila je ta da se bogove oslobodi od teškog rada i brige za goli život. Sve njihove terete trebali su preuzeti ljudi koji bi radili njihove dotadašnje poslove i izgradili im hramove. U *Epu o Gilgamešu* čovjeka je stvorila boginja Aruru prema slici boga Anu od vode

i gline te je njegova funkcija bila prilično specifična, no i ona se na kraju mogla svesti na neki oblik služenja bogovima. Bogovima je, naime, bio cilj stvoriti nekoga tko bi mogao umiriti stanovništvo grada Uruka i mjeriti se po snazi s legendarnim Gilgamešom pa je zato stvoren Enkidu. Prema biblijskoj bi predaji čovjek bio kruna božjeg stvaranje te je također stvoren prema božjoj slici i slično je kao i Enkidu oblikovan od zemlje, odnosno praha zemaljskog. Naposljetku mu je Bog udahnuo život. Nešto posve novo što se javlja u biblijskoj priči je pak stvaranje žene, koje se ne spominje ni u *Enuma Eliš* ni u *Epu o Gilgamešu*. U *Knjizi Postanka*, u drugom izvještaju o stvaranju svijeta, posebna se pozornost pridaje stvaranju žene kao novog bića, koje je različito od muškarca. U *Enuma Eliš* o stvorenim ljudima govori se preopćenito te se ne otkrivaju nikakvi detalji o njihovom izgledu ili njihovom rodu, dok se u *Epu o Gilgamešu* opisuje samo stvaranje muške osobe, Enkidua. Ipak, zanimljiva je činjenica da Enkiduov izgled krasi i muške i ženske osobine. Naime, u prvom pjevanju epa, kada se govori o Enkiduovom stvaranju, spominje se kako je Enkiduovo čitavo tijelo bilo prekriveno dlakom i ističe se da je njegova kosa uređena poput ženine.

Pogled na prve ljude u *Knjizi postanka* također je nešto drukčiji od onog koji je opisan u *Enuma Eliš* i u *Epu o Gilgamešu*. U *Epu o Gilgamešu* svrha stvaranja ljudi i njihovog života na zemlji opisuje se prilikom događaja koji su uslijedili nakon Enkiduove smrti. Bogovi se okupljaju oko Gilgamešove žrtve i govore mu da je ljudima oduvijek bilo suđeno da obrađuju zemlju, love životinje ili brinu o njima, da od njihove kože čine svoju odjeću i jedu njihovo meso. Suđeno im je dakle da jednostavno žive i umru, a njegove težnje za vječnim životom u potpunosti su obeshrabrene. U *Enuma Eliš* Marduk stvara ljude kako bi na sebe preuzeli trpnju bogova kako bi oni mogli biti slobodni i živjeti u miru. Jahve, s druge strane, nije stvorio čovjeka kako bi mu služio, već mu je podario besmrtnost i dopustio mu je da živi predivnim životom u rajskom vrtu. Unatoč tome što takva situacija djeluje mnogo bolje, valja zamijetiti paralele između služenja za koje su bili predodređeni ljudi prema *Enuma Eliš* i Adamove obaveze da čuva i obrađuje edenski vrt¹⁷. Osim toga, odnos židovskog Boga prema ljudima tijekom cijelog *Starog Zavjeta* i nije toliko različit od odnosa sumerskih, akadskih i babilonsko-asirskih bogova prema ljudima koji je izražen u mezopotamskim epovima. Jahve, kao i božanstva naroda Mezopotamije, ima svoje miljenike koje štiti, dok ga često ne zanima sudbina ostalih ljudi. Sklon je srdžbi i bijesu i spreman je bez oklijevanja uništiti ljudski rod poplavom ili kakvom drugom nedaćom baš kao i mezopotamska božanstva. *Stari Zavjet* pun je poruka o tome kako Jahvi treba služiti sa strahom, ponizno i vječno u strahu od njegove

¹⁷ Gray 1987., 35.

srdžbe. Ipak, do dotad neviđene promijene dolazi u *Novom Zavjetu* gdje se odnos Boga prema ljudima uvelike mijenja. Naime, unatoč tome što se *Novi Zavjet* uvelike oslanja na *Stari Zavjet*, on donosi i velike novine. Uporište *Novog Zavjeta* leži u vjerovanju da je Isus Krist sin Božji, koji je poslan kako bi svojom patnjom i uskrsnućem spasio čovječanstvo od prvoga grijeha i time započeo novu epohu u povijesti.¹⁸ Isusovo rođenje i smrt označavaju tako potpuni preokret u biblijskom odnosu Boga i čovjeka. Novozavjetni Bog šalje svog vlastitog sina kako bi spasio ljude, posve suprotno mezopotamskim božanstvima koja su redovito kažnjavala bogove, polubogove i junake koji su pokušavali pomoći ljudima. On, dakle, ne sabotira pokušaje onih koji nastoje pomoći ljudima, već on sam šalje svog sina da to učini. Prema tome, može se zaključiti da Bog ljude u *Novom Zavjetu* ne smatra zamornima ili bezvrijednima kao što to čine bogovi naroda Mezopotamije, već im želi dobro i uistinu mu je stalo do njih.

4. 1. 6. ZAJEDNIČKI MOTIVI VEZANI UZ PRIČU O STVARANJU

Vezano uz stvaranje čovjeka javljaju se određeni motivi koji se ponavljaju u brojnim književnim djelima drevnog Bliskog istoka te tako povezuju primjerice *Ep o Gilgamešu* s Biblijom. Prvi takav motiv je ideja zlatnog doba, rajskog ili božanskog vrta. Radilo bi se o razdoblju, odnosno mjestu u kojemu bi čovjek živio u miru okružen divljim životinjama. Motiv rajskoga vrta označavao bi vrijeme sreće, obilja i sigurnosti bez straha i bez razdora. Takvo nešto javlja se i u vidu Edena u *Knjizi Postanka* i u vidu divljine u kojoj je odrastao Enkidu. Ljudi su prema tim predajama u vrijeme boravka u takvom prostoru bili nevini i sretni te se nisu sramili svoje nagosti. I u jednom i u drugom djelu to stanje blagostanja biva prekinuto zbog prvog grijeha koji su ljudi počinili. Taj prvi iskonski grijeh javlja se, dakle, kao drugi motiv koji je zajednički ovim predajama. U *Knjizi Postanka* prvi grijeh se ocrtava u neposlušnosti Adama i Eve koji su pojeli plod sa stabla spoznaje unatoč božjoj zabrani, dok u *Epu o Gilgamešu* do prvoga grijeha dolazi kada Enkidu liježe s bludnicom. I posljedice toga grijeha bivaju vrlo slične u oba djela. Adam i Eva nakon što su sagriješili bivaju protjerani iz rajskoga vrta i gube svoju besmrtnost, a Enkidu se više ne može vratiti u divljinu, među životinje, jer ga se one nakon vremena koje je proveo sa Šamhat boje. I jedni i drugi nakon grijeha koji su počinili osijećaju sram zbog svoje nagosti pa im Bog odnosno Šamhat daju odjeću s kojom će se prekriti. S motivom prvoga grijeha javlja se dakle i motiv pada. Ipak, unatoč gubitku života kakav su imali i Enkidu i Adam nakon svog grijeha stječu mudrost:

¹⁸ Solar 2003., 44.

Enkidu onu koju mu je podarila boginja Aruru, a Adam ju stječe u onom trenutku u kojemu je pojeo plod sa stabla spoznaje dobra i zla¹⁹. Između biblijske priče o prvom grijehu i mita o Gilgamešu mogla bi se povući još jedna paralela. Naime, u oba djela se javlja zmija kao ona koja je zaslužna za gubitak ljudske besmrtnosti. U Bibliji zato jer je ona ta koja je nagovorila ljude na prvi grijeh, a u Epu o Gilgamešu zato jer je ona ta koja je ukrala od Gilgameša biljku koja ga je trebala pomladiti.

U oba djela javljaju se i još neki zajednički motivi iako oni nemaju veze s pričom o stvaranju svijeta ili čovjeka. Takav motiv bio bi motiv potopa koji se javlja i u *Knjizi Postanka* i u *Epu o Gilgamešu*. Zapravo se u oba slučaja ponavlja gotovo potpuno ista priča samo je u Bibliji njen protagonist Noa, a u epu besmrtni Utnapištim.

5. PRIPOVJEDNE STRUKTURE STVARANJA SVIJETA

Ako se *Enuma Eliš*, *Ep o Gilgamešu* i Biblija promatraju kao književna djela, među njima se mogu uočiti dodatne različitosti, ali i paralele. Te razlike postoje uglavnom zbog različitosti kultura u kojima su ta djela nastala te zbog različitosti književnih vrsta odabranih za opis događaja tako važnih za zajednice drevnog Bliskog istoka. S druge strane, prisutne su i brojne sličnosti, koje se očituju ponajprije u odabiru slične teme te načinu njene obrade.

Ep o Gilgamešu i *Enuma Eliš* produkt su epskog pjesništva. Poput većine epova, ta djela govore u ime cijele zajednice o temama koje su za tu zajednicu životno važne. Te teme služile su zajednici kao jedan od instrumenata izgradnje i čuvanja svijesti o vlastitom identitetu te kao način objašnjavanja povijesnih ili mitskih događaja samima sebi.²⁰ Teme poput stvaranja svijeta i čovjeka ili pak sudbine junaka koji predstavlja cijelu svoju zajednicu, kakve se javljaju u *Enuma Eliš* i *Epu o Gilgamešu*, idealan su primjer upravo takvih, iznimno važnih tema za njihovu publiku. Osim tih tematskih sličnosti s epovima koji su nastali stoljećima poslije njih i obilježili književnost zapadnog kulturno-civilizacijskog kruga, valja napomenuti i stilske sličnosti koje *Enuma Eliš* i *Ep o Gilgamešu* dijele s djelima koja su ih naslijedila. Njih također karakteriziraju brojni stalni epiteti, ponavljanja, paralelizmi i dijalozi te baš kao i ta djela, mezopotamske epove karakterizira narativnost i izbjegavanje napetosti. I oni se odlikuju brojnim digresijama, sporednim scenama i sporednim likovima, epskim epizodama, usporavanjem narativnog toka, opisima opreme likova, konja, junaka, ženske ljepote, što sve skupa čini epsku opširnost.²¹

¹⁹ Višić 1993., 318.

²⁰ Pavličić 1986., 414

²¹ Kekez 1986., 182

Enuma Eliš nešto je kraći ep od *Epa o Gilgamešu*, ali i u svojim relativno kratkih sedam pjevanja pruža brojne primjere tih postupaka. Za početak, valja napomenuti da se ep ističe pregrštom dugih opisa koji usporavaju glavnu radnju. Detaljno se tako opisuju scene bitki, poput primjerice glavne bitke između Marduka i Tiamat ili pak manje upečatljivih, poput one između bogova Apsua i Ee na samom početku epa. Uz to, ep je bogat i opisima gozbi i svečanosti u kojima sudjeluju božanstva. S puno se detalja opisuju njihova okupljanja, hrana i piće, čak i onda kada čitatelji odnosno slušatelji nestrpljivo iščekuju daljni razvoj napetih događaja. Uz te za epove tipične scene gozbi, javlja se još mnogo scena tipičnih za epove. Takve su primjerice scena dolaska glasnika Gage u trećem pjevanju ili scene borbi između bogova koje se ponavljaju više puta tijekom epa. Glavnu radnju prekidaju i epizode, koje skreću pozornost publike na sporedne događaje izvan temeljnog sadržaja epa. Takve epizode postoje, unatoč tome što *Enuma Eliš* nije posebno dugačak ep. Jedna od njih je već spomenuta borba pripadnika starije generacije bogova opisana u prvom pjevanju. Radnju dodatno usporavaju i brojna ponavljanja. Ponekad se ponavljaju samo određene riječi ili fraze, ali se često ponavljaju i čitavi stihovi ili skupine stihova. U *Enuma Eliš* javlja se i jedna specifičnost vezana uz ponavljanja, koja se prilično često javlja u epovima. Naime, u epu se nerijetko prilikom pozivanja na već prijeđena zbivanja ne koriste nove rečenice kojima bi se ona opisala, već se opisuju identičnim stihovima koji su iskorišteni za njihov prvi opis.²² To se vidi na primjeru brojnih dijaloga i događaja koji se prepričavaju nekim drugim likovima, bez ikakvih promjena u onome što je izrečeno. Takav je primjerice prizor u kojem se opisuje stvaranje vojske božice Tiamat u prvom pjevanju, koju onda bog Ea istim stihovima u drugom pjevanju predočava ostalim bogovima. Sveukupno, ti se isti stihovi ponavljaju triput. Govoreći o dijalozima u epu, može se zamijetiti da su većinom relativno kratki. Sastoje se pretežito od pitanja ili tvrdnje jednog lika i odgovora drugog lika. Najčešće izmjenjuju tek po jednu ili dvije rečenice. Postoje ipak i dugi govori likova, poput Mardukovih tijekom i poslije stvaranja svijeta, ali u njima redovito nije naznačeno kome su točno namijenjeni. *Enuma Eliš* obiluje i paralelizmima. Oni su možda najočitiji u trenucima stvaranja svijeta i rađanja bogova. Prilično su jasne primjerice paralele između rađanja boga Ee i Marduka u prvom pjevanju. Za obojcu se ističe da su bili iznimno snažni, mudri, zapravo savršeni te da su u svemu bili bolji od ostalih bogova. U *Enuma Eliš* javljaju se i stalni epiteti, jedna od najprepoznatljivijih značajki epa kao književne vrste, ali nisu toliko česti. Javljaju se sintagme poput „veliki bogovi“, „rujno vino“, „vedro lice“, „silni dušman“, „hrabri vođa“ i slične.

²² Kekez 1986., 182.

Tiamat se također često opisuje kao „Majka Ponora“ ili pak „stvoriteljica svega“, a Ea se primjerice gotovo uvijek navodi kao „Ea Mudrac“. Važno je napomenuti i postojanje simbolike brojeva koja se može zamijetiti tijekom čitavog epa. Posebnu ulogu tu igraju brojevi tri, četiri i pogotovo sedam, koji zasigurno ima najveći značaj i najčešće se spominje. Bog Marduk tako ima četiri oka i uha koji simboliziraju sve četiri strane svijeta s kojima je Marduk u dodiru, on stvara sedam zviježđa, a s njim sjedi sedam bogova usuda.

Slične značajke mogu se zamijetiti i u *Epu o Gilgamešu*. Kao i u većini epova, temeljna priča o Gilgamešu isprekidana je brojim epizodama. One na pojedinim mjestima dobivaju toliku važnost da u potpunosti zasjenjuju glavnu radnju, a protagonisti tih epizoda ponekad zasjenjuju i glavnog junaka Gilgameša. Takava je primjerice Utnapištinova priča o potopu koja Gilgameša, slušatelja njegove priče, stavlja u drugi plan te je sva pozornost publike, ali i samog Gilgameša usmjerena na Utnapiština, koji je glavni junak svog narativa. Radnju dodatno usporavaju i česti opisi i nabiranja. *Ep o Gilgamešu*, kao i svaki ep, karakterizira iscrpno pripovijedanje. Svaka se pojedinost tretira kao iznimno važna i pridaje joj se odgovarajuća pozornost.²³ Ništa se ne sažima pa se i na taj način umanjuje napetost. Ep je prepun dugih opisa i tumačenja snova, opisa oružja i priprema za borbu ili pak opisa gozbi i drugih situacija tipičnih za epove. Detaljno su opisani Enkiduovi i Gilgamešovi podvizi, pripreme za borbu i same borbe protiv čudovišnog Humbabe ili pak nebeskog bika božice Ištar. Ista je pozornost posvećena i njihovoj međusobnoj borbi na samom početku epa. Veliku ulogu u ublažavanju napetosti imaju i Gilgamešovi snovi i njihova tumačenja, koja se često ponavljaju i nekoliko puta. Ponavljanja u *Epu o Gilgamešu* vrlo su česta, puno učestalija nego u *Enuma Eliš*. Ona također usporavaju radnju i imaju brojne druge funkcije. Ponavljanja tako smanjuju napetost, ali služe i kao sredstvo za povlačenje paralela među likovima i događajima ili pak kao metoda prepričavanja događaja koji su se već zbili. Za razliku od *Enuma Eliš*, gdje se najčešće ponavlja tek nekoliko uzastopnih stihova, u *Epu o Gilgamešu* redovito se ponavljaju veliki segmenti teksta, često čitavi opisi ili dijalozi. Kao i u *Enuma Eliš*, ponavljanje identičnih stihova nerijetko se koristi umjesto prepričavanja događaja iz prethodnih pjevanja ili onih koji su se dogodili ranije u tom istom pjevanju. Ponekad se javljaju i ponavljanja istih stihova nekoliko puta u istom pjevanju, ali s varijacijama, koje imaju ulogu dočaravanja prolaznosti vremena, poput primjerice stihova o Enkiduovom i Gilgamešovom putu prema Humbabi, gdje većina stihova ostaje ista, ali se mijenja samo broj dana koji su protekli na putu. Uz ponavljanja se često javljaju i paralelizmi. Kao dobar primjer

²³ Pavličić 1986., 416.

toga mogu poslužiti dijalozi između Enkidua i svete bludnice Šamhat te Gilgameša i njegove majke Ninsun u prvom pjevanju. U tim razgovorima, koji se javljaju jedan odmah poslije drugog, oba ženska lika uvjeravaju pomalo zbunjene i nesigurne junake da će se zavoljeti i postati najbolji prijatelji. Takve scene u epu podrazumijevaju i veći broj dijaloga, puno veći od onoga u *Enuma Eliš*. Naime, nešto kompleksnija radnja i složeniji odnosi među likovima u *Epu o Gilgamešu* jednim se dijelom ostvaruju i brojnim, često vrlo dugim dijalozima. U tim dijalozima likovi otkrivaju i dijele svoje ambicije i snove, ali i strahove i nesigurnosti. Iznimno su dugi i puni zanimljivih poruka gotovo svi Gilgamešovi razgovori, pogotovo oni s njegovom majkom, Enkiduom, božicom Ištar i Utnapištinom. Uz to, ep je bogat i monolozima koji pružaju dodatan uvid u misli i osjećaje likova. Posebno se ističe Gilgamešov dirljivi monolog nakon Enkiduove smrti. *Ep o Gilgamešu* također je nešto bogatiji stalnim epitetima od *Enuma Eliš* i oni su česta pojava tijekom cijelog epa. Spominju se tako više puta „slavni junaci“, „plaha srca“, „gora zelena“, „tamna noć“, „hladna voda“, „slatki snovi“ ili pak „bogovi silni“. Osim uz te opće imenice, stalni se epiteti javljaju i uz vlastita imena. Grad Uruk uvijek se naziva „Urukom utvrđenim“, božica Ninsun, Gilgamešova majka, više se puta navodi kao „Ninsun mudra“, čudovište Humbabu uvijek krase epitet „strašni“, Enkidua se često naziva „silnim“, a Utnapiština se, primjerice, naziva „dalekim“ čak i ona kada to više nije, tj. onda kada mu je junak epa sasvim blizu. I u ovom epu brojevi imaju važnu ulogu. Također je prisutna simbolika brojeva te se kao i u *Enuma Eliš* najviše ističe broj sedam, koji simbolizira zaokruženost vremena i prostora. Već u prvom pjevanju spominje se sedam mudraca i sedam noći, u drugom se pjevanju spominje sedam pehara piva i sedam zasuna, a nakon Enkiduove se smrti više puta ističe da ga više nema već sedam dana.

S obzirom na sve navedeno, lako je zamijetiti da mezopotamski epovi dijele brojne sličnosti s epovima koji su nastali poslije njih. U velikoj mjeri, dakle, odgovaraju književnim djelima koja bi danas definirali kao ep. S druge strane, priču o stvaranju svijeta u *Knjizi Postanka* nešto je teže žanrovski odrediti. Moglo bi ju se usporediti s pripovjetkom i mitom. Jolles u *Jednostavnim oblicima* priču o stvaranju definira kao niz mitova, pri čemu se svako novo stvaranje određenog dijela svemira percipira kao novi mit.²⁴ Izvještaj o stvaranju promatra kao niz ujedinjenih mitova jer se oni temelje na čovjekovim pitanjima o svijetu kao cjelini i svim pojavama u čovjekovoj okolini. Prema Jollesu, glavna je zadaća priče o stvaranju svijeta i čovjeka dati čovjeku odgovore na ta pitanja i pružiti mu objašnjenja svega što mu je nedokučivo.²⁵ Biblijska priča o stvaranju mogla bi se definirati kao mit i na temelju

²⁴ Jolles 2000., 75.

²⁵ Jolles 2000., 73.

Solarove definicije mita u *Rječniku književnog nazivlja*. Naime, kao glavne karakteristike mita, Solar ističe zaokupljenost temama o podrijetlu svijeta, života i važnih osoba te nastojanje da se objasne neki događaji i pojave. Mit je također određen vjerovanjem i svetošću, što također u potpunosti odgovara priči o stvaranju svijeta u *Knjizi Postanka*.²⁶ Tu bi se priču moglo definirati i kao legendu s obzirom na to da su u njezinom prvom planu likovi koji imaju osobite i nadnaravne sposobnosti. Jahve kao bog u potpunosti odgovara tom opisu, ali isto se može reći i za Adama i Evu. Unatoč tome što nisu prikazani kao bića nevjerojatnih sposobnosti, mogu se povući paralele između njih i drugih istaknutih junaka drevnog Bliskog istoka. Naime, oni su baš kao i brojni legendarni mezopotamskih vladari živjeli iznimno dugo, preko 930 godina, što ukazuje na to da nisu bili posve obični ljudi. Izvještaj o stvaranju iz *Knjige Postanka* mogao bi se promatrati i kao pripovjetka. Lako je shvatiti zašto, jer se radi o priči s razvijenom fabulom, koju usporavaju česti opisi i dijalози te u kojoj se javlja više likova. Ona ne obuhvaća samo jedan događaj, već slijed događaja, ali je ipak relativno kratka te ne sadrži nikakve epizode sa samostalnim značenjem.²⁷

Kada se razmišlja o biblijskoj priči o postanku kao o književnom djelu i kada ju se uspoređuje s mezopotamskim epovima, već se na prvi pogled može zamijetiti da se od *Enuma Eliš* i *Epa o Gilgamešu* razlikuje po formi, jer je biblijska priča o postanku pisana u prozi, a ne u stihu poput njih. To naravno podrazumijeva i određene inovitete, iako su u velikoj mjeri prepoznatljivi i brojni postupci koji se javljaju i u mezopotamskim epovima. Među izražajnim postupcima koji se javljaju u *Knjizi Postanka* dominira pripovijedanje, odnosno povezivanje motiva prema načelu „onog što je dalje bilo“, što je i uobičajeno za prozna književna djela.²⁸ Isto vrijedi i za oba izvještaja o stvaranju svijeta. U tim izvještajima nema puno dijaloga, sve što Bog govori Adamu i Evi u velikoj je mjeri niz poruka na koje oni ne daju nikakve odgovore. Pravim bi se dijalogom najviše mogao smatrati onaj između Eve i Zmije u drugom izvještaju o stvaranju te razgovor između Boga i ljudi koji je uslijedio neposredno nakon prvog grijeha. U *Knjizi Postanka* javljaju se i unutarnji monolozi, čije naznake postoje i u priči o stvaranju. Zanimljivo je da Bog često prosuđuje svoje i ljudske postupke, što se vidi iz njegovih misli o onome što je stvorio, kao primjerice u trenutku kada nakon promišljanja odlučuje stvoriti ženu kako čovjek ne bi bio sam. Još bolji primjer unutarnjeg monologa javlja se nešto kasnije, kada se Jahve kaje zbog stvaranja ljudi te žali bog ljudskih grijeha prije slanja potopa. Budući da je u tim trenutcima sam, može se zaključiti

²⁶ Solar 2006., 187.

²⁷ Solar 2006., 233.

²⁸ Solar 1994., 204.

da su ti monolozi unutarnji.²⁹ Postupak koji se također provlači kroz izvještaje o stvaranju je i opisivanje. Opisi koji se javljaju nisu dugi i detaljni kao u *Epu o Gilgamešu* ili u *Enuma Eliš*, ali su svejedno prisutni. U kratkim se tako crtama opisuje izgled svega što je Bog stvorio: izgled zemlje koja u početku je bila pusta i prazna, izgled prvih biljaka i stvorenja koja su na njoj živjela itd. Kao i u mezopotamskim epovima prisutna su i nabranja, što je pogotovo lako zamijetiti u prvom izvještaju o stvaranju svijeta kada se postupno nabraja sve što je stvoreno na određeni dan. Kada se govori o vremenu koje je Bogu bilo potrebno da stvori svijet, može se zamijetiti da završavanje posla u sedam dana nije slučajna odabir, već upućuje na posebno značenje tog broja i za židovske pisce. Zanimljiva je činjenica da je u biblijskoj priči o postanku kao i u mezopotamskim epovima prisutna simbolika brojeva te da unatoč različitim kulturama unutar kojih su ti tekstovi nastali, broj sedam za sve ima posebnu važnost i značenje. Osim te sličnosti, iz svega što je navedeno vidljive su još brojne druge sličnosti između mezopotamskih epova i biblijske priče o postanku. Ona s mezopotamskim epovima dijeli mnoge zajedničke pripovjedne postupke, ali i gotovo isti odnos prema odabranoj temi. Kao što je već spomenuto, ne treba zaboraviti na sadržajne podudarnosti priče o stvaranju s mezopotamskim epovima te na iste motive koji se nalaze u središtu sva tri teksta. Baš kao i u mezopotamskim epovima, i u *Knjizi Postanka* se opisuju događaji važni za cijelu zajednicu, događaji koji su toj zajednici vjerojatno već otprije poznati, koji su sastavni dio njezinog identiteta. S obzirom na to, nije iznenađujuća činjenica da se o tim temama pisalo na vrlo sličan način.

6. ZAKLJUČAK

Kao što se iz svega navedenog može zaključiti, tekstovi o stvaranju svijeta i čovjeka u književnosti drevnog Bliskog istoka imali su puno toga zajedničkog. Kako u pogledu odnosa prema odabranoj temi, tako i u načinu pisanja o njoj. Što se sadržaja tiče, u njihovim verzijama priče o postanku postojale su određene razlike, no one su se najviše javljale zbog razlike između mezopotamskih politeističkih i hebrejskih monoteističkih vjerovanja. Predaje naroda Mezopotamije vrve različitim božanstvima različitih karaktera, koja na različite načine stvaraju svijet i mijenjaju tijekom događaja, dok je u Bibliji samo jedan Bog, čiji je karakter nastao gotovo kao mješavina karaktera raznih drevnih božanstava, koji ima ulogu glavnog aktera, stvoritelja i pokretača svega. Unatoč toj osnovnoj razlici, mnoštvo zajedničkih motiva upućuje na dodir tih civilizacija te na utjecaj mezopotamskih mitova na biblijsku priču o

²⁹ Cotter 2003., 54.

postanku. Sve one elemente koji nisu zadirali u monoteističke osnove religije židovskog naroda Hebreji su rado preuzeli i koristili kako bi sastavili svoju priču, koja bi im dala odgovor na tako važna egzistencijalna pitanja koja su mučila njih, kao i ostale narode starog Bliskog istoka. Priči o stvaranju svijeta i čovjeka svi su drevni narodi pristupili na vrlo sličan način, uz prisutnost istog poštovanja i svečanog tona, unatoč tome što su za njihovo zapisivanje odabrali različite književne oblike. Sve izvještaje o stvaranju svijeta spajaju i brojna nabranja, ponavljanja i ostali postupci koji su, čini se, bili neizostavan dio književnosti drevnog Bliskog istoka. Iako su bez sumnje i židovski i mezopotamski pisci ovim temama pridali najveću važnost i uložili svo svoje umijeće u pisanje o njima, mora se ipak zamijetiti da su *Enuma Eliš* i *Ep o Gilgamešu* stilski nešto dotjeraniji. O tome govori bogatstvo dijaloga, razrađenija fabula te upotreba mnoštva isključivo estetskih elemenata poput primjerice korištenja stalnih epiteta. Unatoč svim razlikama, sve sličnosti koje ti tekstovi dijele nude jasan dokaz da se judeokršćanska predaja nije razvila potpuno samostalno, već da se izgrađivala na temeljima ostalih mitova staroga Bliskog istoka.

7. BIBLIOGRAFIJA:

- Cotter, David W. 2003. *Genesis*. Collegeville: The Liturgical Press.
- Graves, Robert, Raphael Patai. 1969. *Hebrejski mitovi : knjiga Postanka*. Zagreb: Naprijed.
- Gray, John. 1987. *Mitologija Bliskog istoka*. Opatija: Otokar Keršovani.
- Heidel, Alexander. 1949. *The Gilgamesh epic and Old Testament parallels*. Chicago: University of Chicago Press.
- Jolles, André. 2000. *Jednostavni oblici*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Kaštelan, Jure, ur. 2015. *Biblija: Stari i Novi zavjet*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Kekez, Josip. 1986. *Usmena književnost*. U: Škreb, Zdenko i Ante Stamać, ur. *Uvod u književnost*. Zagreb: Globus.
- Nikolić, Nikola i Sergije. 1990. *Gilgameš: stvaranje svijeta i druge babilonske legende*. Zagreb: Otvoreno sveučilište.
- Pavličić, Pavao. 1986. *Epsko pjesništvo*. U: Škreb, Zdenko i Ante Stamać, ur. *Uvod u književnost*. Zagreb: Globus.
- Petrović, Svetozar, ur. 1982. *Povijest svjetske književnosti. Knjiga 1*. Zagreb: Mladost.
- Slavić, Dean. 2016. *Biblija kao književnost*. Zagreb: Školska knjiga.
- Solar, Milivoj. 2003. *Povijest svjetske književnosti: kratki pregled*. Zagreb: Golden marketing.
- Solar, Milivoj. 2006. *Rječnik književnoga nazivlja*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Solar, Milivoj. 1994. *Teorija književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Višić, Marko. 1993. *Književnost drevnog Bliskog istoka*. Zagreb: Naprijed.
- Višić, Marko, prev. 1993. *Enuma Eliš: Sumersko-akadski ep o stvaranju*. U: *Književnost drevnog Bliskog istoka*. Zagreb: Naprijed.
- Višić, Marko, prev. 1993. *Ep o Gilgamešu*. U: *Književnost drevnog Bliskog istoka*. Zagreb: Naprijed.